

Projekty

**Počátky institucionalizace školního filmu
v Československu (1919–1936)**

V rámci pokusů o popularizaci filmového umění na školách byla v posledních letech v českém kontextu vyzdvížena potřeba ospravedlnit důležitost filmu jako učebního oboru, jako vyučovacího předmětu zejména na středních školách. Ačkoli se film na školách základního a středního typu nekonstituoval jako předmět, byl již od počátků kinematografie začleňován do školních osnov jako učební pomůcka. Takřka každá příručka pojednávající o školním filmu nezapomíná připomenout, že již Thomas Alva Edison pochyboval o tom, že by se mohlo sledování filmu v kinech stát v budoucnosti rozšířenější praxí, a předpokládal, že klíčovými prostory recepce se mnohem spíše stanou právě školy, soukromé domy, výlohy obchodních domů, společenské kluby apod. Edisonovy anticipační poznámky o brzkém úpadku nadšení z nového vynálezu a o možnosti jeho zavedení do škol ve funkci pedagogického prostředku¹⁾ jsou oblíbenou rétorickou figurou textů dobových publicistů i teoretiků zabývajících se vztahem filmu a školy. Filmové médium totiž dovolují interpretovat s důrazem na jeho význam jako prostředku všeobecného vzdělávání mas, šíření gramotnosti i obecného poznání.

Edison o oblasti vzdělávání uvažoval z čistě ekonomické perspektivy jako o slibném, neboť „panenském“ trhu a vypracoval projekt školního filmu jako komplexní, vertikálně integrované struktury s vlastní produkční základnou, distribučním systémem filmových půjčoven a okruhem smluvně vázaných škol. O školním filmu lze tedy již od jeho prehistorie uvažovat jako o svého druhu paralelní kinematografii, která z hlediska produkce, distribuce, předvádění, ale i stylových matric kombinuje a přetváří principy hraného, dokumentárního, experimentálního i amatérského filmu.

Přesto, že školní film představoval poměrně koherentní a silnou instituci již od počátků kinematografie, byl v dosavadních filmologických bádáních žánr či druh školního filmu i jeho dílčí aspekty (produkční a distribuční pozadí, okolnosti filmového promítání ve školním prostředí, specifická povaha školní divácké zkušenosti i stylově-formální principy kompozice školního filmu) takřka opomíjen. Do diskusí filmových historiků se dostává spíše problematika obecně vzdělávacího filmu, nikoli ryze školního, a to v souvislosti s jeho rolí nástroje ideologické propagandy.

Ani v zahraničím, ani v českém kontextu dosud studie zaměřená konkrétně na institucionální vztah školy a filmu nevznikla, o školní kinematografii je možné nalézt spíše jen drobné zmínky zpravidla obecného charakteru. Ve Francii se rozboru stylově-formální podoby snímků určených pro školy věnovala žákyně Christiana Metze Geneviève Jacquinot v knize *Image et pédagogie* z roku 1977.²⁾ Historický přehled českého školního filmu v klíkových datech podal Miroslav Němeček v publikaci *Kapitolky z dějin českého školního filmu* v roce 1980.³⁾ Na vztah filmu a osvěty

1) O způsobech, jakými Edison plánoval vstoupit na potenciální trhy mimo stávající síť kin viz Ben Singer, *Early Home Cinema and Edison Home Projecting Kinetoscope*. *Film History* 2, 1988 (zima), s. 37–69.

2) Geneviève Jacquinot, *Image et pédagogie*. Paris : Presses Universitaires de France 1977.

3) Miroslav Němeček, *Kapitolky z dějin českého školního filmu*. Praha : Čs. filmový ústav 1980.

v Československu ve dvacátých letech 20. století se v článku pro *Iluminaci* z roku 1995 podrobněji zaměřil Jiří Pokorný.⁴⁾ Přípravovaná disertační práce by měla poznatky tohoto článku rozšířit a komentovat z hlediska projektu ustavení filmu jako školní pomůcky v roce 1936, předloženého zástupci ministerstva školství a národní osvěty a učitelských a lidovýchovných institucí.

V Československu byl filmu status školní vyučovací pomůcky oficiálně přiznán roku 1936. Výnosem ministerstva školství a národní osvěty z 3. 11. 1936 byly vydány „předpisy o školním filmu, zejména o jeho zavádění do škol, o jeho schvalování a úpravě“.⁵⁾ Diskurs o školním filmu se však v Československu utvářel již před tímto datem – uznání takzvaného úzkého filmu jako školní vyučovací pomůcky bylo pouze konečným důsledkem mnohých dílčích procesů.

Od desátých let prosazoval myšlenku zavedení kinematografu do škol v tematických článcích časopis *Český kinematograf*. Tuto úlohu se na počátku let dvacátých, konkrétně v jediném ročníku 1921, snažil programově plnit rovněž časopis *Školní kinematografie* s podtitulem „Časopis pro uvedení filmu jakožto výchovně učební pomůcky“. Po jeho krátkém působení převzal ve dvacátých letech klíčovou roli ve zpravování veřejnosti o významu filmu pro vzdělávání časopis *Česká osvěta*, od ročníku 1923/24 vycházející s pravidelnou přílohou „Film a diapozitiv v osvětové práci a ve škole“.

Počátky školního filmu je třeba hledat v tradici pořádání kinematografických představení pro děti a mládež, zpočátku charakterizovaných jako poučná a zábavná, kolem nichž vznikala velmi živá veřejná debata o vlivu kinematografie na mládež, o potřebě kontroly a cenzury snímků do programů zařazovaných a o vzdělávacím a výchovném významu filmu. Prohlášení nadšenců velebicích význam filmu jako nejmodernějšího vzdělávacího a výchovného prostředku střídaly stíznosti skeptiků, kteří varovali před pochybnou morálkou kinematografu, před jejímž vlivem měly být chráněny právě a především děti. Již od roku 1912 bylo pořádání kinematografických představení pro mládež ovlivňováno dvěma tendencemi: promítat alespoň jedenkrát měsíčně představení pro mládež bylo podmínkou k udělení kinematografické licence; na pořádání těchto pravidelných představení měl přitom dohlížet zvláštní poradní sbor při c. k. místodržitelství, jehož úkolem bylo „podávání dobrého zdání při cenzurování filmů kinematografem předváděných“.⁶⁾ V novém státním zřízení, po vzniku Československé republiky, byla tato opatření takřka replikována v roce 1919 zavedením poradních sborů pro kinematografický film, jež mimo jiné komentovaly vhodnost kulturně-výchovných filmů pro mládež,⁷⁾ novelizací rakousko-uherského výnosu z roku 1912 v roce 1920 a zavedením funkce kinematografického referenta pro každý okresní či městský osvětový sbor roku 1921. Předvádění filmů mládeži tedy bylo od počátků oficiálně podporováno, doslova vyžadováno, současně se dbalo na zavedení systematické kontroly a usměrňování obsahu snímků. Vedle představení pro děti a mládež byla v počátcích dvacátých let sporadicky, později pravidelněji, pořádána také žákovská či školní představení, ať už přímo při školách, nebo v některých kinech. V roce 1923 byla z popudu ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO)

4) Jiří Pokorný, Film ve službách osvěty (1919–1928). *Iluminace* 7, 1995, č. 1, s. 61–74.

5) Výnos ministerstva školství a národní osvěty pro věci školního filmu a školních světelných obrazů ze dne 3. 11. 1936, č. 145.865/36-I. *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, 1936, s. 376.

6) Dopis České zemské komisi pro péči o děti a mládež od c. k. místodržitelství pro království České, Praha, 2. 10. 1912; Národní archiv (NA), Zemské ústředí péče o mládež, k. 282/340. Dopis se vztahoval k nařízení č. 191/1912, srov. Jiří Hora, *Filmové právo*. Praha : V. Linhart 1937, s. 108–124.

7) Dle Výnosu ministerstva vnitra o cenzuře filmů ze dne 16. 6. 1919, č. 22.621–6 byl cenzurní sbor složen ze dvou zástupců ministerstva školství a národní osvěty a vždy jednoho zástupce ministerstva vnitra, ministerstva sociální péče, ministerstva spravedlnosti, ministerstva národní obrany, ministerstva obchodu, Svazu osvětového v Praze a Československého cizineckého úřadu. Viz *Věstník ministerstva vnitra*, 1919, s. 115.

ustavena filmová komise při Svazu osvětovém v Praze, jež měla výrobu a distribuci filmů pro školy organizačně zabezpečovat.

Filmotéka snímků určených k promítání pro školy byla od dvacátých let nasycována z několika zdrojů. Do programů určených pro školy byly zařazovány domácí i zahraniční dokumentární filmy či hrané filmy s historickými náměty, jež byly posouzeny jako kulturně-výchovné a vhodné pro mládež. Školy používaly také snímky vědecké a snímky amatérské – pořízené pro vlastní účely nadšenými pedagogy. Specifickou součástí filmových představení pro školy mohly být také tzv. upravené filmy – krátké filmy sestříhané z delších filmů dokumentárních či hraných a převedené na 16mm formát. Postupně však začaly být vyráběny také filmy určené výlučně pro promítání ve školních třídách.

Podporou pořádání veřejných kinematografických představení s obecně vzdělávacími filmy určenými pro děti a mládež byla postupně ospravedlňována úloha filmu jako vzdělávacího prostředku, odstraňovala se prvotní nedůvěra pedagogů a probouzel se zájem pořizovat promítací přístroje přímo do škol. Teprve s dostatečnou základnou zájemců dožadujících se vhodných snímků určených pro promítání v třídách začalo MŠANO ve spolupráci s dalšími ministerstvy a kulturními institucemi podporovat nejen přetváření stávajících kulturních snímků v upravené školní smyčky, ale i samostatnou výrobu specifických krátkých filmů 16mm formátu určených přímo školám.

Pro badatelský záměr práce, jež by se měla soustředit na analýzu institucionálních tlaků, jež usměrňovaly rodící se produkci a distribuci filmů určených školám, bude východiskem nastínění obecného významu osvěty v kontextu dvacátých let, konkrétně vztahu mezi osvětovými institucemi a filmovým průmyslem. V této fázi půjde o poznání pozadí realizovaných i nerealizovaných filmově-vzdělávacích projektů, na nichž se podílelo MŠANO ve spolupráci s ministerstvy vnitra, sociální péče, spravedlnosti, Svazem osvětovým, Českou zemskou komisí pro ochranu dětí a péči o mládež aj.

Veřejné prezentování filmu jako vzdělávacího a výchovného prostředku sehrálo ve dvacátých letech významnou roli v rámci obecné tendence upevňování společensko-kulturní pozice filmového umění. V tomto ohledu byl významným krokem projekt přerozdělování kinematografických licencí podnikům ve Velké Praze v roce 1920, podle něžž bylo při udělování licencí přihlíženo k povinnosti „aspoň dvakrát měsíčně pořádati ve shodě se zástupci škol v místní školní radě školská představení s poučným programem jen za náhradu prokázané režie“, a při výběru uchazečů byly upřednostňovány kulturní, osvětové a dobročinné organizace, neboť podniky měly být „pouze v rukou osob, které jich skutečně zasluhují a které jak ze stanoviska politicko-národnostního, tak obzvláště ze stanoviska osvětového a lidovévýchovného nezavdaly příčin k střížnostem“.⁸⁾

Nerealizovaný zůstal naopak projekt zřízení Státního filmového ústavu, vypracovaný referentem MŠANO pro kinematografii již v roce 1919, jehož úkolem mělo být „opatrování kinematografických filmů poučných, vzdělávacích a školních (buď koupí hotových, nebo ve vlastních laboratořích vlastními silami vyrobených) a půjčování, prodej nebo bezplatné darování filmů těchto k účelům lidovévýchovným, speciálně vzdělávacím a propagačním v Čs. republice i v cizině“⁹⁾. O dekádu později se zase Československo odmltlo připojit k mezinárodní Úmluvě pro usnadnění oběhu výchovných filmů z roku 1933.¹⁰⁾

Příklady uskutečněných a neuskutečněných projektů naznačují, že tendence systematicky přistoupit k organizování produkce a distribuce školních filmů byly ve dvacátých letech sice patrné,

8) Dopis ministerstvu vnitra od Zemské správy politické, Praha, 30. 4. 1920; NA, Ministerstvo vnitra – stará registratura, k. 207.

9) Československý filmový ústav, Praha, 22. 6. 1920; NA, MŠANO, k. 3487.

10) Společnost národů – Duševní spolupráce – Úmluva pro usnadnění mezinárodního oběhu výchovných filmů, Praha, 11. 10. 1933; NA, MŠANO, k. 3488.

nicméně spíše vágní. Úkolem osvěty mělo být nejprve „očistit“ kinematografickou instituci jako takovou, a to jednak dohledem nad licencemi, jednak cenzurou snímků. Koncepční uchopení „školní kinematografie“ přicházelo na řadu až poté.

Po přehledném seznámení s funkcí osvěty a s pionýrskými projekty, jež souvisely s konstituováním svébytného systému školní kinematografie, by mělo následovat porovnání toho, jakým způsobem se tendence v zárodcích formulované v dvacátých letech promítly do výsledného usnesení z roku 1936, a zhodnocení příčin odsunutí realizace projektů až do roku 1936.

Vedle dobových periodik zabývajících se problematikou filmu a školy (*Školní kinematografie, Film a diapozitiv v osvětové a školní práci, Objektiv, Tvořivá škola, Amatérská kinematografie* aj.) budou stěžejním pramenem archivní materiály (výnosy, korespondence a další písemná dokumentace z jednání ministerstev) fondů MŠANO a ministerstva vnitra (staré a nové registratury), uložené v Národním archivu, archivní materiály společností, jež vyráběly filmy určené pro školy a projekční techniku určenou školám (Comenius-film, Masarykův lidovýchovný ústav, Bratři Deglové, AB Praha, Favoritfilm), ukáží-li se jako dostupné. Seznamy poučných filmů cenzurovaných ve dvacátých letech byly publikovány jednak jako příloha časopisu *Česká osvěta*, jednak jsou evidovány v Národním archivu ve fondu ministerstva vnitra. Lze však předpokládat, že i přístup k těmto filmům bude patrně omezený. Z pamětníků přicházejí hypoteticky v úvahu autoři klíčových příruček o školním filmu z poloviny třicátých let. Fenomén školního filmu bude možné ve spektru obchodních, estetických, technologických či ideových aspektů popsat a interpretovat v inspiraci teorií institucí a metodou výzkumu mechanismů produkce, distribuce a uvádění, jak byly artikulovány Douglasem Gomerym a Robertem C. Allenem v publikaci *Film History. Theory and Practice*.¹¹⁾

Výzkumná práce by měla specifikovat, jakým způsobem školní kinematografie ve fázi příprav na zavedení filmu do škol ovlivňovala filmovou kulturu a jakou roli hrála v dějinách osvěty. Současně by měla nahlédnout, jak se postoj oficiálních orgánů k otázkám školního filmu vyhraňoval s ohledem na nerealizované koncepce, nesystematické amatérské pokusy jednotlivých pedagogů apod., a zohlednit vliv těchto neorganizovaných a oficiálně nepodporovaných snah z dvacátých let na výslednou podobu projektu zavedení filmu jako školní vyučovací pomůcky v roce 1936. Práce by měla zodpovědět zejména otázku, proč k uskutečnění mnoha anticipačních projektů nedošlo (ať už z důvodů ekonomických, ideových, organizačně-personálních či jiných) a proč svůj úkol nesplnilo ani ustavení filmové komise při Svazu osvětovém v roce 1923. Ta až do roku 1936 ve skutečnosti nerealizovala záměr, jenž byl vytyčen v jejích propozicích (zjistit a roztřídit existující filmotéku kulturního filmu, zabezpečit jeho užití k lidovýchovné a školní potřebě, sestavit programy dle požadavků pořadatelů, opatřit programy instruktivními nápisky, výklady nebo přednáškami, vyjednat s půjčovnami podmínky, zprostředkovat terminář a způsob obíhání filmů mezi školami).

Dosavadní poznání problematiky naznačuje, že diskurs o školním filmu měl ve dvacátých letech kromě prvotního záměru, směřujícího k oficiálnímu uznání filmu jako školní vyučovací pomůcky a s ním spojenému rozdělení konkrétních pravomocí v oblastech výroby, kontroly a distribuce školních filmů, navíc stínovou roli v konstruování veřejného povědomí o kinematografické instituci. Vedle společenského statusu filmu umožňuje výzkum o školní kinematografii problematizovat také otázku filmového diváctví. Promítání filmu ve školním prostředí, jehož ideální okolnosti byly formulovány v dobových metodikách, definujících adekvátní způsoby použití filmu jako vyučovací pomůcky, je současně třeba chápat jako specifický druh divácké situace.

11) Douglas Gomery – Robert C. Allen, *Film History. Theory and Practice*. New York : McGraw – Hill 1985.

Sledování filmu ve škole přitom představuje samostatnou a dosud nezpracovanou kapitolu ve studiu filmové recepcce. Výzkum školního filmu by tak měl být přínosný nejen jako popis a interpretace procesu upravování vztahů mezi kinematografií a státními a osvětovými institucemi, současně by se měl v případových studiích zaměřit na teoretická témata, jež s problematikou školní kinematografie souvisejí.

Lucie Česálková

(Vedoucí disertační práce: Doc. PhDr. Jiří Voráč, Ph.D.; Ústav filmu a audiovizuální kultury FF MU v Brně, 1. rok řešení; lucie.cesalkova@seznam.cz)